CZU:81'1
https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.1(313).01

EUGENIU COȘERIU

SOLIDARITĂȚILE LEXICALE*

În 2021, comunitatea ştiinţifică va marca un centenar de la naşterea lui Eugeniu Coşeriu, ilustru savant de proveniență basarabeană, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai lingvisticii europene şi mondiale.

Eugeniu Coşeriu, prin anvergura şi profunzimea gândirii sale teoretice, s-a afirmat, cu suport valoros, în cele mai diverse domenii ale ştiinţei despre limbă (istoria lingvisticii, filosofia limbajului, lingvistică teoretică, lingvistică romanică, gramatică funcțională, tipologia şi variabilitatea lingvistică, lexicologie şi semantică etc.), publicate în spaniolă, franceză, germană, italiană etc.

În anii '90 ai secolului trecut, până la apariția la Chișinău a primului volum de studii ale savantului în limba română, îngrijit şi editat de acad. Silviu Berejan şi dr. Stelian Dumistrăcel (Eugeniu Coşeriu. *Lingvistică din perspectivă spațială şi antropologică.* 1994), *Revista de lingvistică şi ştiinţă literară* a publicat traduceri în românește din scrierile ştiinţifice ale lui Eugeniu Coşeriu, semnate de către cercetătorii de la Institutul de Filologie. Aceste traduceri au constituit un eveniment reverberant în viața academică de atunci.

Cu ocazia împlinirii unui centenar de la naştere, în semn de înaltă prețuire şi aleasă considerație pentru savantul Eugeniu Coşeriu şi a operei sale ştiințifice, revista *Philologia* va publica, în reluare, pe parcursul anului 2021, studiile traduse de lingviştii de la Institut. Or, valoarea ştiinţifică a operei sale a depăşit limitele secolului trecut. Savantul Eugeniu Coşeriu rămâne a fi un lingvist al viitorului.

LEXICAL SOLIDARITIES

Abstract. In the present study, developing Walter Porzig's ideas about essential semantic relations, Eugeniu Coseriu examines in depth the dependence of meaning that exists between certain words that form lexical pairs. It shows how a certain class, a certain archilexem or lexeme is included in the content of the word as a differential or integrative feature (lexem: archilexem, class: clasem). E. Coseriu regards these oriented semantic relations as solidarity. Lexical solidarity is defined as a semantic determination of the word using class, archilexem or lexeme. Deepening the study, E. Coseriu differentiates between several types of lexical solidarity.

Keywords: semantic relations, lexical solidarity, paradigm, lexeme, archilexem, class, clasem, determined lexemes, determining lexemes, etc.

***** Traducerea este semnată de regretatul lingvist Nicolae Raevschi, după versiunea rusă (Косериу Э. *Лексические солидарности*. Moscova, 1969, p. 93-104) și a fost publicată în *Revista de lingvistică şi ştiinţă literară,* 1992, nr. 5, p. 37-45.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

Rezumat. În studiul de faţă, dezvoltând ideile lui Walter Porzig despre relaţiile semantice esenţiale, Eugeniu Coşeriu examinează aprofundat dependenţa de sens care există între anumite cuvinte ce formează perechi lexicale. El arată cum o anumită clasă, un anumit arhilexem sau lexem se include în conţinutul cuvântului, în calitate de trăsătură diferenţială sau integratoare (lexem: arhilexem, clasă: clasem). E. Coşeriu numeşte *solidarităţi* aceste relaţii semantice orientate. *Solidaritatea lexicală* este definită ca o determinare semantică a cuvântului cu ajutorul clasei, arhilexemului sau lexemului. Aprofundând studiul, E. Coşeriu delimitează mai multe tipuri ale solidarităţilor lexicale.

Cuvinte-cheie: relaţii semantice, solidarităţi lexicale, paradigmă, lexem, arhilexem, clasă, clasem, lexeme determinate, lexeme determinante etc.

1.1. Primul lingvist care a atras atenţia asupra solidarităţilor lexicale a fost Walter Porzig. Încă în 1934 a apărut articolul său *Relaţii semantice esenţiale* (Porzig, 1934, p. 70-90), în care se tratează despre dependenţa de sens ce există, de exemplu, între cuvintele *a lătra* şi *câine*, *a necheza* şi *cal*, *a înflori* şi *plantă*, *a doborî*[1] şi *copac*. Astfel de perechi lexicale autorul le-a mai denumit şi „câmpuri semantice elementare", presupunând totodată că asemenea raporturi se stabilesc cel puţin între două cuvinte.

În cartea *Miracolul limbii* W. Porzig denumeşte atare fenomene lingvistice „câmpuri semantice inclusive (integratoare)" (*idem*, 1950, p. 68-70), opunându-le câmpurilor lexicale sau noţionale (semantice) ale lui J. Trier, pe care le consideră „divizante sau disociative" (*aufteilend*). În ediţia a doua a cărţii menţionate W. Porzig propune pentru perechile lexicale de tipul *a lătra – câine* un termen mai precis „câmpuri sintagmatice" (*idem*, 1957, p. 124). Acestora li se opun „câmpurile paradigmatice", cum desemnează el câmpurile noţionale ale lui J. Trier (*ibidem*, p. 120).

Porzig a stabilit că în situaţiile avute în vedere este vorba despre implicaţii sintagmatice între cuvinte. Limitându-se la câteva exemple, el a evidenţiat diversele tipuri de asemenea implicaţii, fără a intra în descrierea lor detaliată. Astfel, în ediţia a doua a cărţii sale citim: „*Cu ce se muşcă? Desigur*, *cu dinţii*. *Cu ce se linge? Se înţelege*, *cu limba*. *Cine latră? Câinele*. *Ce se doboară?*[2] *Copacii*. *Despre ce se spune că e «blond»? Despre părul omului*" (*idem*, 1957). Porzig ţine cont de asemenea de faptul că în cazurile de acest gen anumite unităţi lexicale se includ implicit în alte unităţi: „Semnificaţia verbului *reiten* ('a merge călare') conţine sensul 'animal pe care încălecându-l te poţi deplasa' – *cal*, *măgar*, *cămilă*; semantica verbului *fahren* ('a se deplasa cu un vehicul') include sensul 'mijloc de transport: maşină, căruţă, sanie, vapor' (*ibidem*, p. 123). De altfel, încă în articolul menţionat mai sus el scria: „Pentru determinarea propriului câmp (semantic) al cuvântului pot fi utilizate la

[1] Prin *a doborî* redăm germ. *fällen* 'a doborî, a tăia' (despre copaci) din original. Cf. şi rus. *рубúть* 'a tăia cu toporul' (despre copaci). Cuvântul românesc are însă un sens mai larg şi deci mai puţin specializat. În general, acolo unde a permis materialul de limbă, exemplele germane ale autorului (mai ales cele care au fost date de traducătorul versiunii ruse în ruseşte) au fost substituite prin exemplele româneşti. (Aici, şi în continuare, notele din subsol aparţin traducătorului).

[2] Cf. nota 1.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

fel de bine rezultatele obţinute anterior care ne vorbesc despre faptul că un cuvânt include deja în sine un alt cuvânt care se află în relaţii semantice esenţiale cu primul. Toate sensurile care sunt întrunite într-un cuvânt, chiar dacă ele (formal) nu sunt exprimate, se raportă la câmpul lui semantic (de sens)" (*idem*, 1934, p. 78). Porzig a observat just existenţa unei anumite relaţii între solidaritatea lexicală şi metaforă şi a delimitat precis fenomenul solidarităţii de expresiile metaforice de tipul *auf einem Balkenreiten* ('a sta călare pe o bârnă') şi de îmbinările stabile de tipul *ein Urteil fällen* ('a da sentinţa') (*ibidem*).

1.2. Însă Porzig nu face o distincţie netă între solidarităţi şi implicaţiile întemeiate pe cunoaşterea realităţii. El scrie, de pildă: „Zăpada poate fi albă sau murdară, frunzele – verzi sau veştede, ofilite, în ultimul caz galbene, cafenii sau roşii. Obiectul denumit de substantiv are, în dependenţă de împrejurări, parametri, caracteristici diferite şi în acelaşi timp concrete: culoare, formă, mărime, dimensiuni etc." (*idem*, 1957, p. 124). Remarca dată cu greu ar putea fi raportată la relaţia semantică de tipul *câine – a lătra*. În afară de aceasta, Porzig nu a delimitat între ele diversele tipuri de solidarităţi. El vorbeşte despre relaţii între cuvinte şi chiar între două cuvinte, deşi totodată ştie că verbul *reiten* se raportă la orice animal, pe care se poate merge călare (cf. mai sus). El ştie, de asemenea, că în limbă nu există necesitatea de a exprima printr-un cuvânt aparte o unitate de sens pe care o conţin anumite cuvinte. În articolul despre relaţiile de sens Porzig afirmă că în germană nu există o denumire generică a animalelor pe care ar include-o implicit verbul *reiten* (*idem*, 1934, p. 73). In plus, apare întrebarea: să fie oare adevărat că toate „relaţiile semantice esenţiale" citate de Porzig se raportă la unul şi acelaşi fenomen lexical (cf. § 4).

2. Acum să încercăm, cu ajutorul unor noţiuni ale semanticii structurale, a determina mai precis şi a fundamenta solidarităţile lexicale stabilite de Porzig. Pentru aceasta ne vor fi necesare noţiunile: *câmp de cuvinte* (*câmp semantic*), *lexem*, *arhilexem*, *clasă şi clasem*.

C â m p u l s e m a n t i c (c â m p u l d e c u v i n t e) reprezintă în plan structural o paradigmă lexicală care ia naştere prin divizarea unui continuum lexico-semantic în diferite segmente ce corespund unor cuvinte aparte ale limbii. Aceste segmente – cuvinte se opun nemijlocit între ele pe baza unor trăsături simple ce diferenţiază sensul. De exemplu, în germană seria *jung* ('tânăr') – *neu* ('nou') – *alt* ('bătrân') constituie un câmp de cuvinte. Un câmp de cuvinte poate să se includă în alt câmp de nivel superior. Orice unitate de limbă ce există sub formă de cuvânt simplu este, din punctul de vedere al conţinutului, un l e x e m . Unitatea ce corespunde întregului conţinut al câmpului de cuvinte este un a r h i l e x e m. Dar întrucât câmpurile de cuvinte se raportă la nivele diferite, arhilexemele pot fi şi ele de nivele diferite. De exemplu: *Rind* ('vită mare cornută') serveşte drept arhilexem pentru cuvintele *Ochse* ('bou'), *Kuh* ('vacă'), *Bulle* ('taur'), *Stier* ('taur', 'bou'), *Kalb* ('viţel'). La rândul său, cuvântul *Tier* ('animal') este arhilexem în câmpul de cuvinte de nivel superior în care intră şi *Rind*. Pe de altă parte, nu fiecare arhilexem al limbii este exprimat printr-un cuvânt aparte. Astfel în germană nu există un cuvânt arhilexematic pentru seria *jung – neu – alt*. De aici rezultă că toate arhilexemele cărora le corespund cuvinte simple sunt în acelaşi timp lexeme.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

În continuare noi vom păstra denumirea de „lexem” numai pentru unităţile care nu sunt concomitent arhilexeme.

Prin c l a s ă se înţelege o totalitate de lexeme care independent de structura câmpului de cuvinte se u n e s c printr-o trăsătură distinctivă comună de sens. Clasele se manifestă în distribuţia lor gramaticală şi lexicală. Aceasta înseamnă că sub raport gramatical şi lexical lexemele unei clase sunt analoage. Ele pot îndeplini aceleaşi funcţii gramaticale şi apar într-un anturaj gramatical şi lexical analogic. În limbă pot fi considerate clase astfel de categorii de cuvinte ca substantivele ce denumesc obiecte animate, fiinţe şi obiecte inanimate, adjectivele ce denumesc calităţi pozitive şi negative, verbele tranzitive şi cele intranzitive (sau diverse tipuri de tranzitivitate, în dependenţă de complement). Trăsătura semantică ce determină clasa este c l a s e m u l. O clasă poate să intre în componenţa altei clase de nivel superior, de pildă, clasa „om” se include în categoria „fiinţelor”. Clasemele pot să se intersecteze. Astfel, trăsătura clasematică „sex masculin – feminin” caracterizează şi clasa oamenilor, şi clasa celorlalte fiinţe vii, a „neoamenilor”.

Clasele nu trebuie confundate cu câmpurile de cuvinte. Câmpul de cuvinte reprezintă un continuum lexico-semantic. Această condiţie nu este necesară pentru delimitarea clasei. Este adevărat, câmpul de cuvinte poate să se raporteze integral la o clasă, incluzând pe această bază clasemul corespunzător. La rândul său, unul şi acelaşi clasem poate să caracterizeze diferite câmpuri de cuvinte. Cuvintele diverselor clase pot să se refere la unul şi acelaşi câmp de cuvinte şi viceversa. Verbele *a cumpăra* şi *a vinde* determinate după trăsătura clasemică ca forme ale adlativului (adică „a beneficiarului” sau a obiectului acţiunii faţă de agent) şi a dativului („a expeditorului”, a subiectului acţiunii), fac parte din acelaşi câmp de cuvinte. Verbele *a întreba* şi a *răspunde*, deşi aparţin aceloraşi două clase, nu pot fi incluse în acelaşi câmp de cuvinte ca şi *a cumpăra – a vinde*. Câmpurile de cuvinte se manifestă în combinări lexicale, iar la nivelul claselor aceste combinări pot avea şi natură gramaticală. În fine, orice nume comun face parte întotdeauna dintr-un câmp de cuvinte, nu însă în mod obligatoriu din aceeaşi clasă. Astfel, cuvântul *deşteptător* (1. ‘ceas cu sonerie’, 2. ‘cel ce deşteaptă’) luat izolat sub raport clasemic e nedeterminat, el poate denumi atât o fiinţă, cât şi un obiect, un lucru. Şi dimpotrivă, numele proprii şi adjectivele, verbele şi adverbele derivate de la ele nu formează câmpuri de cuvinte. Ele se raportează la clasele adjectivelor corespunzătoare: *Cezar* ca nume de om e altceva faţă de *Cezar* – denumire de corabie sau nume de câine.

Uneori se creează impresia că clasemul coincide cu arhilexemul, cel puţin în planul expresiei. Astfel, *animal* serveşte drept denumire a arhilexemului (se opune „omului”) şi totodată a clasei (se opune „fiinţelor umane”). Nu se poate însă considera că arhilexemul „om” şi clasa „fiinţe umane” pur şi simplu coincid, întrucât astfel de cuvinte ca *ţăran*, *soldat*, *împărat* etc., deşi se raportează la clasa „fiinţe umane”, cu greu ar putea fi privite ca elemente ale unităţii de sens „om”. Iar din clasa „animal” fac parte şi numele proprii ale animalelor care, natural, nu intră în câmpul de cuvinte „animal”.

Aşadar, dacă în continuare denumirile arhilexemelor vor fi utilizate cu referire la clase, înseamnă că unităţile respective de sens apar în funcţia clasemică.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

Din cele expuse rezultă că pentru denumirea claselor nu se folosesc obligatoriu cuvinte simple. Aceasta se întâmplă numai în cazul când clasemul, prin conţinutul său, coincide cu arhilexemul care totodată este şi lexem.

3. Solidaritatea lexicală capătă acum următoarea definiţie: determinare conţinutală a cuvântului cu ajutorul clasei, arhilexemului sau lexemului în sensul că o anumită clasă, un anumit arhilexem sau lexem se include în conţinutul cuvântului respectiv în calitate de trăsătură diferenţială. Cu alte cuvinte, clasa, arhilexemul şi lexemul la nivelul diferenţelor semantice minimale ţin de determinarea conţinutuală a cuvântului corespunzător. Aşadar, aici nu este vorba de o simplă legătură între două cuvinte, chiar şi în cazul determinării prin lexem. Astfel, franţuzescul *aquilin* (‘acvilin’) se întrebuinţează numai cu privire la nas, însă despre nas se poate spune şi altceva decât *aquilin*. La determinarea clasemică sau arhilexemică se iau în consideraţie, pe de o parte, toate cuvintele care fac parte dintr-o clasă sau dintr-un arhilexem, pe de alta, toate cuvintele care fac parte din clasa dată sau din arhilexemul dat, de exemplu, pe de o parte, toate numele de fiinţe, pe de alta, toate verbele, adjectivele şi substantivele utilizate numai cu referire la fiinţe.

Prin urmare, solidaritatea lexicală este o relaţie orientată. De exemplu, conţinutul semantic al cuvântului *copac* intră în semantica cuvântului *a doborî*[3], dar nu invers, tot aşa noţiunea „dinte” este presupusă de sensul verbului *a muşca*, dar nu invers. Noţiunea de mijloace elementare de transport ca unitate arhilexemică intră în componenţa sensului verbului *fahren* (‘a se deplasa cu un vehicul’) şi numai indirect *fahren* e reprezentat în derivatul *Fahrzeug* (‘vehicul’). Aceasta înseamnă că determinarea primară a lui *fahren* se face printr-un arhilexem ce nu are în limbă o denumire aparte. Determinarea secundară a acestui lexem se poate face prin relaţia sa cu verbul *fahren*.

4. Definirea pe care o dăm noi solidarităţii, cu care e în concordanţă majoritatea exemplelor citate de către Porzig, ne permite să demonstrăm că unele dintre exemplele sale nu ţin de fenomenul dat. Porzig scrie: „…calul adus de spanioli în America nu poate fi vândut, iar calul care trebuie vândut spaniolii n-au putut să-l aducă în America. Un verb de tipul lui *verkaufen* (‘a vinde’), se poate îmbina numai cu anumite complemente la care nu poate fi raportată noţiunea de animal” (*idem*, 1957, p. 120). E limpede că exemplul dat nu ţine de seria *dinte – a muşca*, *copac – a doborî* în sensul cum este înţeles acest lucru de Porzig. Intr-adevăr, cuvântul *cal* nu conţine sensurile ‘a aduce, a importa’ sau ‘a vinde’, tot aşa după cum noţiunea „cal” nu intră în seria de sensuri ‘a importa’ sau ‘a vinde’. Este vorba, în cazul dat, despre fenomenul gramatical în care se manifestă deosebirea clasemică dintre verbul *a importa* şi *a vinde*. Complement al verbului *a importa* poate fi atât o totalitate de obiecte, cât şi un obiect aparte, în timp ce verbul *a vinde* cere un complement în sens de obiect aparte sau de câteva obiecte aparte. Se poate vinde o anumită carte sau cărţi, dar e imposibil a vinde „cartea în genere”. Cuvintele *cal* şi *carte* sunt cu totul independente de fenomenul acesta: ca unităţi lexicale ele pot să se îmbine cu ambele verbe.

[3] Cf. nota 1.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

Pe de altă parte, Porzig atribuie „relaţiilor semantice esenţiale” şi legăturile ce există între cuvintele *a sfredeli* şi *sfredel*, *a judeca* şi *judecător*, *ciocan* şi *a ciocăni* (*idem*, 1934, p. 80). Sensurile cuvintelor *ciocan*, *a sfredeli* şi *a judeca* se cuprind respectiv în cuvintele *a ciocăni*, *sfredel* şi *judecător*, nu însă ca trăsături lexicale diferenţiale. Deşi între cuvintele din perechile date există de asemenea o dependenţă orientată (*a ciocăni* e derivat de la primarul *ciocan*), conţinutul lexical al acestor perechi rămâne neschimbat şi perechile date de cuvinte se deosebesc între ele numai gramatical: a *ciocăni* este verbul de la *ciocan*, *judecător* este persoana ce efectuează procedura judiciară, *sfredel* este un instrument pentru sfredelire. Astfel încât distincţia dată nu este diferenţa dintre cuvintele etimologic înrudite şi neînrudite, cum presupune Porzig (tot acolo), deoarece, chiar făcând abstracţie de etimologie, nu se poate spune că sensul cuvântului *a lătra* este echivalent cu sensul expresiei „substantivul *câine* în calitate de verb” sau că *a linge* este „substantivul *limbă* în funcţie verbală”. „Cel ce latră” sau „aceea cu care se linge” ar fi denumite corespunzător *lătrător* şi *lingătoare*, dar nu *câine* sau *limbă*. Relaţiile de tipul „a bate cu ciocanul – ciocan” sau „a sfredeli – sfredel” ţin de fapt de cu totul alte tipuri de fenomene lexicale decât solidarităţile, şi anume de „desfăşurare” şi de „derivare”, care reprezintă mai curând antipodul solidarităţilor. „Desfăşurarea” şi „derivarea” sunt fenomene paradigmatice pe bază sintagmatică (*cu ciocanul* + verbalizare → *a ciocăni*). În acelaşi timp solidarităţile sunt un fenomen sintagmatic condiţionat de paradigmatică. Ele se bazează pe faptul că o anumită unitate, independent de nivelul paradigmei, apare în altă paradigmă în rol de trăsătură diferenţială. De exemplu, *copac*, unitate a paradigmei *plantă*, este trăsătură diferenţială în paradigma verbelor *a tăia* şi a altora asemănătoare, pe baza căreia şi ia naştere unitatea *a doborî*. Încă un exemplu: it. *cavallo* (‘cal’) apare ca trăsătură diferenţială în paradigma culorilor, fapt ce serveşte drept bază pentru apariţia elementelor *baio* (‘murg’), *sauro* (‘roib’) etc.

5.0. Criteriul delimitării diverselor tipuri de solidarităţi poate fi numai modul cum lexemele unei paradigme sunt determinate semantic prin unităţile altor paradigme. În continuare vom conveni să denumim lexemele al căror sens e prezent integral sau în formă de arhilexem ori clasem în alte lexeme în calitate de trăsături diferenţiale l e x e m e d e t e r m i n a n t e, iar lexemele definite în acest fel – l e x e m e d e t e r m i n a t e.

5.1. În prealabil, în prima etapă pot fi delimitate solidarităţi u n i l a t e r a l e şi m u l t i l a t e r a l e. În cazul solidarităţii unilaterale lexemul determinat include ca trăsătură diferenţială clasa, arhilexemul sau întregul conţinut al lexemului determinant. Dar lexemul determinat se opune altor lexeme nu numai pe baza trăsăturii diferenţiale date. În acest caz definirea lexemului determinat prin clasă, arhilexem sau prin întregul conţinut al lexemului determinant este o definire internă, care funcţionează la acelaşi nivel cu alte trăsături diferenţiale ale lexemului determinat. Deşi *a muşca* conţine lexemul *dinte* (*cu dinţii*) ca trăsătură diferenţială, nu se poate afirma că sensul verbului *a muşca* ar fi exprimat altfel, dacă în locul sensului „cu dinţii” ar fi utilizată o altă trăsătură diferenţială. Un astfel de sens e legat numai de sensul „cu dinţii” şi deci în cazul acesta avem de a face cu o solidaritate unilaterală.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

În exemplul dat trăsătura diferenţiată examinată aici nu poate lipsi: un lexem care ar corespunde sensului lui a *muşca* fără trăsătura diferenţială „cu dinţii” pur şi simplu nu există. Acelaşi lucru se observă în cazul cuvintelor *limbă – a linge*, iar la un nivel mai înalt – în corelaţia „fiinţă raţională”– „inteligent”. Sensul cuvântului *inteligent* se referă numai la o fiinţă raţională şi la procesul gândirii, pentru alte clase el pur şi simplu fiind lipsit de înţeles, chiar şi atunci când avem o altă definire decât „fiinţă vie”. În cazul solidarităţii multilaterale lexemul determinat se opune altor lexeme pe baza acestei trăsături diferenţiale. Aici are loc o definire exterioară a lexemului determinat prin clasa, arhilexemul şi prin întregul conţinut al lexemului determinant. Această definire ca şi cum s-ar adăuga la restul conţinutului lexemului determinat. De exemplu, în perechea *câine – a lătra* verbul *a lătra* conţine trăsătura diferenţială „despre câini”. Trăsătura aceasta o putem varia astfel: „despre cai”, „despre porumbei”, ceea ce va conduce la substituirea corespunzătoare a cuvântului *a lătra* prin *a necheza* sau *a gânguri*. La fel fr. *alezan*, it. *baio*, rom. *roib* pot fi determinate ca ‘roşu, roşcat (despre cai)’, dacă însă vom omite trăsătura „despre cai”, aceste adjective se vor substitui respectiv prin *rouge*, *rosso*, *roşu*. Prin urmare, solidarităţile de primul tip funcţionează sintagmatic, în timp ce sintagmele ce corespund solidarităţilor de tipul al doilea formează paradigme: *câine – a lătra*; *cal – a necheza*; *porumbel – a gânguri* etc. Dacă în astfel de paradigmă va fi substituit un lexem, faptul acesta va provoca înlocuirea celuilalt lexem.

5.1.2. Mai importantă însă pare a fi cea de a doua clasificare, ce se intersectează cu prima. Ea priveşte modul de definire a lexemelor determinate faţă de cele determinante. După cum a fost arătat mai sus, solidaritatea lexemelor determinate din punctul de vedere al lexemelor determinante poate să corespundă clasei, arhilexemului sau lexemului. În acest plan pot fi delimitate trei tipuri de solidarităţi pe care noi le vom denumi a f i n i t a t e (Affinität), s e l e c ţ i e (Selektion) şi i m p l i c a ţ i e (Implikation).

În cazul primului tip (a f i n i t a t e) clasa lexemelor determinante apare ca trăsătură diferenţială în lexemele determinate. De această natură este, de exemplu, corelaţia între *miles* şi *senex:* clasemul *miles* (‘fiinţă umană’) constituie trăsătura diferenţială pentru *senex*, ceea ce înseamnă ‘bătrân’ (despre oameni). În locul lui *miles* poate să se afle oricare alt lexem al aceluiaşi plan, aceasta neafectând deloc interdependenţa cu *senex*. Cf. un exemplu analog în germană: *fressen* (‘a mânca’, ‘a crăpa’), *saufen* (‘a bea’) – despre animale; *essen* (‘a mânca’), *trinken* (‘a bea’) – despre oameni; sau fr. *patte* (‘labă’), it. *zampa*, sp. *pata*, rom. *labă* – numai cu privire la animale; la fel fr. *cheveux* (‘păr’), it. *capelli* (despre oameni); *poils*, *peli* (‘lână’ – despre animale). Germ. *Haar*, sp. *pelo*, rom. *păr* sunt în sensul acesta cuvinte clasemic nedefinite.

Alte exemple: it. *maritarsi*, rom. *a se mărita* (despre femei) – *prender moglie* şi *a se însura* (despre bărbaţi), în timp ce la verbele *sposarsi*, *a se căsători* această distincţie clasemică se neutralizează; apoi lat. *nubor – in matrimonium ducere* (‘a se mărita’ – ‘a se însura’).

În cazul s e l e c ţ i e i, dimpotrivă, arhilexemul lexemelor determinante apare ca trăsătură diferenţială în lexemele determinate. Astfel, interdependenţa între *Schiff* (‘corabie’, ‘vapor’) – *fahren* (‘a merge cu un vehicul’) e determinată

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

de arhilexem, în care, alături de *Schiff*, se include cuvintele *Zug* (‘tren’), *Wagen* (‘vagon’), *Boot* (‘barcă’), *Bus* (‘autobuz’) etc. Solidaritatea se păstrează numai în măsura în care lexemul *Schiff* se substituie printr-un lexem ce corespunde aceluiaşi arhilexem, nu însă prin alte lexeme. Dacă în locul substantivului *Schiff* (‘vapor’) vom spune *Flugzeug* (‘avion’), verbul dat va fi înlocuit prin *fliegen* (‘a zbura’). Întrucât însă arhilexemele pot să ţină de diferite nivele, caracteristica lexemelor determinate poate să corespundă şi ea arhilexemului de un anumit nivel. Astfel, spre deosebire de germanul *fahren* verbul olandez *varen* se caracterizează printr-o solidaritate cu un arhilexem de volum mai mic: *varen* se întrebuinţează numai cu privire la mijloacele de transport pe apă (vapor, corabie, barcă). Cf. în continuare: *Maul* (‘bot’), *Schnauze* (‘bot de câine’) – *Schnabel* (‘cioc’); *Pfote* (‘labă’) spre deosebire de alte „varietăţi” de picioare la animale.

În sfârşit, în cazul i m p l i c a ţ i e i întregul lexem determinant serveşte drept caracteristică semantică pentru lexemul determinat. Cf. fr. *alezan* (‘roşcat’), *rouan* (‘pag’), *moreau* (‘negru ca pana corbului’); it. *baio* (‘murg’), *sauro* (‘roib’), *balzano* (‘pintenog’), *leardo* (‘sur’), *rabicano* (‘de culoare cenuşie’), *storno* (‘pag’), rom. *roib*, *murg*, *şarg*, *breaz*, *pintenog* etc. care sunt întrebuinţate numai cu privire la cai. Oland. *fietsen* înseamnă ‘a merge pe bicicletă’. Adjectivele fr. *aquilin* (‘acvilin’), *camus* (‘cârn’), it. *camuso* (‘cârn’), rom. *coroiat* „se referă” numai la nas. Trebuie să observăm următorul lucru. Unele cuvinte, utilizate în calitate de clase, arhilexeme sau lexeme, nu includ în mod obligatoriu aceleaşi solidarităţi. Astfel, în română *roib*, *sur* şi *alb* sunt întrebuinţate în egală măsură pentru denumirea culorii părului la cai. *Roib* se află în raport de implicaţie faţă de cuvântul *cal*, aşa se spune numai despre cai, *sur* se caracterizează prin raportul de afinitate, întrucât se întrebuinţează cu privire la întreaga clasă de animale. Pentru *alb* nu este specifică interdependenta, acest adjectiv denumind orice obiect alb. Cuvântul *Pfote* (‘labă’) este caracterizat prin clasa „animale”, în timp ce *Fuss* (‘picior’) poate să se refere atât la animale, cât şi la oameni.

Întrucât lexemul se raportează la un anumit arhilexem, iar arhilexemul la o anumită clasă şi, în plus, atât arhilexemul, cât şi clasa pot la rândul lor să corespundă unor nivele diferite, fiecare implicaţie conţine cel puţin o selecţie şi o afinitate, iar fiecare selecţie – minimum o afinitate. Pe de altă parte, selecţiile şi afinităţile pot să conţină selecţii şi afinităţi de nivele mai înalte. Astfel, it. *baio*, *sauro* etc., pe lângă caracteristica „despre cai” conţin şi caracteristica clasemică „despre animale”, it. *maritarsi*, lat. *nubor*, rom. *a se mărita*, pe lângă caracteristica clasemică „despre femei”, conţin de asemenea şi caracteristica clasemică „despre oameni”.

5.2. Până acum a fost vorba despre solidarităţile în care lexemele determinate reciproc se distingeau nu numai prin semantică, dar şi prin întruchipare materială. Există şi astfel de solidarităţi în care lexemele determinate îşi păstrează învelişul material, în timp ce sensul lor se modifică în funcţie de cuvântul determinat. Cf., de exemplu, fr. *cher* sau germ. *teuer* care au o caracteristică semantică diferită în îmbinările *un ami tres cher* (’un prieten foarte scump’) – *un livre tres cher* (‘o carte foarte scumpă’), *ein teuer Freund — ein teures Buch*.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

6.1. În ceea ce priveşte „comportamentul" sintagmatic al solidarităţilor, e necesar să notăm că, deşi sub alt raport, anume lexemele determinate devin „determinante". Aceste lexeme în care sunt prezente alte lexeme, arhilexeme sau clase le conţin implicit, chiar dacă ele nu sunt exprimate în context.

6.1.1. În sensul acesta trebuie să distingem două posibilităţi:

a) dacă solidaritatea e numai semantică şi nu are o expresie materială specială, lexemul determinat nu poate prin sine însuşi să implice lexemul determinant, arhilexemele sau clasele corespunzătoare, întrucât sensul concret al lexemului determinant se defineşte numai în prezenţa lexemului determinat. Astfel, fr. *cher* nu poate să prezinte arhilexemele corespunzătoare pentru că sensurile sale 'care costă scump' sau 'drag' se realizează numai în îmbinări concrete cu alte lexeme;

b) dacă însă solidaritatea semantică are o expresie materială specială, sensul se defineşte de fiecare dată de lexemele determinate, chiar dacă lexemele determinante nu sunt exprimate în context. Astfel, verbele *a muşca* şi a *lătra* implică noţiunile „dinţi" sau „câine" chiar şi în lipsa cuvintelor respective.

6.1.2. În limitele punctului b) e necesar să distingem solidarităţi u n i l a t e r a l e şi m u l t i l a t e r a l e. În cazul solidarităţii unilaterale, când lexemele determinate au caracteristică internă, lipsa lexemelor determinante constituie o normă. O propoziţie ca *El muşcă cu dinţii* conţine o tautologie, întrucât sensul „cu dinţii" ţine de trăsăturile diferenţiale primare ale verbului *a muşca*. In cazul solidarităţii multilateral lexemele determinante pot să intre şi să nu intre în context.

Homo senex ('om vârstnic'), *der Hund belit* ('câinele latră'), *cheval alezan* ('cal roib') nu sunt tautologii, întrucât *senex*, *bellen*, *alezan* nu conţin sensurile „om, câine, cal", ci au caracteristica: „(aşa se spune) despre om, câine, cal". Pe de altă parte, prezenţa acestor lexeme în context nu este în asemenea cazuri necesară. Şi fără ele se poate înţelege că este vorba despre oameni, câini sau cai. În acest caz lexemele determinate pot înlocui lexemele determinante corespunzătoare.

Potrivit clasificării în trei etape examinate mai sus trebuie să distingem trei tipuri de substituţii:

a) în cazul afinităţii lexemul determinat substituie nu un lexem determinant anumit, ci clasa respectivă în întregime: *senex* ('vârstnic') poate fi întrebuinţat independent în sensul *homo senex* ('om bătrân'), nu însă în sensurile *miles senex* ('ostaş bătrân'), *uxor senex* ('soţie bătrână'), *dux senex* ('conducător bătrân') etc.

b) în cazul selecţiei lexemul determinat substituie nu un oricare lexem determinant, ci numai arhilexemul corespunzător. Propoziţia *Er ist gefahren* ('el a plecat')[4], deşi exclude variantele: *er ist zu Fuß gegangen* ('el a plecat pe jos'), *er ist geflogen* ('el a zburat'), *er ist geritten* ('el a plecat călare'), nu indică însă mijlocul de transport de care se foloseşte subiectul acţiunii. Astfel, nu se poate spune *ich fahre* ('eu plec') în sensul de *ich fahre mit dem Zug* ('eu plec cu trenul');

c) în sfârşit, în cazul implicaţiei lexemul determinant substituie un anumit lexem determinat: *un alezan* ('un murg' – în sens de subst.), *un baio* ('un murg'),

[4] Traducerea nu e întru totul echivalentă căci verbul germ. ***fahren*** înseamnă 'a se deplasa cu un vehicul'.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

un roib pot fi întrebuinţate numai în sensul *un cheval alezan* (‘un cal murg’), *un cavallo baio*, *un cal roib*.

6.2. În lumina proprietăţilor examinate mai sus solidarităţile pot căpăta o caracteristică stilistică deosebită, fapt determinat de tipul lor.

Solidarităţile semantice pot avea concomitent două sensuri. Exemplu: *Ei bine*, *scumpul meu fiu*, *ultima oară îţi voi achita datoriile*. Ambiguitatea stă de obicei la baza jocului de cuvinte.

Altfel se comportă solidarităţile care au expresie materială. In acest caz lexemele determinate îşi păstrează de fiecare dată sensul determinat de paradigmatică. Iată de ce cu ajutorul acestor lexeme pot fi raportate la anumite clase alte lexeme clasemic neutrale. De exemplu, sintagma it. *una vecchia calcolatrice* poate fi înţeleasă şi ca ‘o maşină veche de calcul’, şi ca ‘o calculatoare bătrână’ (femeie), în timp ce sintagma *una calcolatrice eletronica* (‘o maşină de calcul electronică’), *una calcolatrice magra* (‘o calculatoare slabă’) au un singur înţeles.

Mult mai importantă este situaţia când solidarităţile atestă distincţii formale. Dacă în atare caz sintagmatica şi paradigmatica se opun între ele, în mod automat apare metafora lingvistică. Verbul *a muşca* păstrează permanent trăsătura semantică „cu dinţii”, astfel încât atunci când cineva spune *gerul muşcă*, gerul în modul acesta este imaginat ca o fiinţă cu dinţi; lat. *senex*, rom. *bătrân* conţin caracteristica „despre oameni”, de aceea, spunând *urbs senex*, *oraş bătrân*, noi personificăm oraşul, atribuindu-i însuşiri omeneşti. Fraza it. *Giovanni si e maritato* ne spune că Giovanni se află în dependenţă totală de soţia sa; enunţul *non latrare* adresat unui om ne aminteşte tot odată despre un câine, a spune despre o femeie *una bella saura* înseamnă a-i atribui calităţile unui cal. Prin urmare, solidaritatea nu presupune că lexemele ce se determină reciproc nu pot să se îmbine cu lexemele care nu corespund solidarităţii date.

Ele pot să se îmbine cu atare lexeme, însă în acest caz iese la iveală „nesolidaritatea” termenilor legaţi sintagmatic şi, drept urmare, utilizarea devine metaforică.

În fine, lexemele determinante ale solidarităţilor unilaterale se pot afla alături de lexemele determinate corespunzătoare, provocând astfel efectul tautologiei spontane. Acest lucru condiţionează un puternic accent logic (*Vho visto coi miei propri occhi*, *ich habe es mit meinem eigenem Augen gesehen = am văzut asta cu propriii mei ochi*) sau ilustrează în mod deosebit caracterul concret al enunţului (*mit den Augen hat erihn gesehen*, *mit den Ohren hat er ihn gehort*, *mit den Zahnen hat er ihn gebissen = el l-a văzut cu ochii*, *l-a auzit cu urechile*, *l-a muşcat cu dinţii*). Întrucât un anumit element al semanticii lexemelor determinate este exprimat încă o dată printr-un cuvânt aparte, enunţul capătă o notă de naivitate. Acest procedeu este propriu poveştilor, numărătorilor la jocurile de copii şi altor genuri ale stilului aşa-zis primitiv.

7. Bernard Pottier vorbeşte despre „virtueme” (*virtuemes*), având în vedere combinaţiile sintagmatice ale cuvintelor, şi dă drept exemplu îmbinarea *mouette blanche* (‘pescăruş alb’) (Pottier, 1964, p. 130). Probabilitatea unei asemenea îmbinări el o consideră fapt de limbă (*fait de langue*). El scrie următoarele: „îmbinarea cuvintelor *voiture* (‘maşină’, ‘trăsură’) şi *blanche* (‘albă’) este banală pentru toţi

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)

purtătorii limbii franceze. Dar sememul lui *voiture* în cazul dat nu predetermină apariţia lui *blanche*. Orice obiect material poate fi alb. Însă, de exemplu, e prea puţin probabil ca să fie albă măslina, în timp ce probabilitatea îmbinării *mouette blanche* este foarte mare" (*ibidem*, p. 124).

După opinia noastră, astfel de combinaţii nu sunt fapte de limbă, pentru că ele ne sunt date nu de însăşi limba, ci de cunoaşterea „obiectelor", îmbinarea *câinele zboară* e mai rară decât *câinele sare*, dar faptul acesta e legat de cele ce ştim noi despre câini, adică de faptul că, de obicei, câinii sar, nu zboară. Cu conţinutul lexical al cuvântului *câine* aceste îmbinări nu au nimic comun, întrucât noţiunile „zburător", „săritor" nu fac parte din conţinutul lexical al cuvântului *câine*. Îmbinarea *câine zburător* poate suna fantastic, neverosimil, dar aceasta se raportă la noţiunea „câine" ca element al realităţii exterioare limbii (extralinguale) şi nu conţine vreo contradicţie lexicală internă a limbii (intralingvală). Probabilitatea statistică a îmbinărilor cu greu ar putea fi determinantă pentru existenţa solidarităţii lexicale. Astfel, *cavallo bianco* ('cal alb') e, probabil, o îmbinare mai frecventă decât *cavallo sauro* ('cal roib'), însă în primul caz gradul de probabilitate al îmbinării depinde de realitatea extralingvală, pe când în cel de al doilea el e determinat de însăşi limba prin sensul lui *sauro*. *Sauro* poate fi întrebuinţat în sensul de *cavallo sauro* în toate cazurile, în timp ce *bianco* nu poate înlocui *cavallo bianco*, dacă cuvântul *cal* nu este menţionat în vreun fel oarecare în context sau în situaţie. Mai mult decât atât, aceeaşi culoare a calului poate fi denumită prin *bigio* ('sur') şi *leardo* ('sur' – despre culoarea cailor), deşi *bigio* nu are caracteristica „despre cai" specifică pentru *leardo*. Pe de altă parte, îmbinările *cavallo verde*, *cavallo azzurro* în mod cert sânt mai puţin frecvente decât *cavallo bianco* (*sauro*, *bigio*, *leardo* etc.), întrucât din propria experienţă „extralingvală" ştim că nu există cai verzi sau albaştri. Dacă însă vom avea în vedere caii desenaţi (care sunt la fel de reali ca şi cei pe care călărim), apoi aceştia au tot dreptul a fi numiţi *cavalli verdi* ('cai verzi') sau *cavalli azzurri* ('cai albaştri'). Iată de ce metaforele intralinguale, adică metaforele care apar pe baza contradicţiei lexicale, trebuie deosebite net de metaforele condiţionate de cunoştinţele noastre despre realitatea extralingvală. De altfel, şi potenţele stilistice ale celor două tipuri de metaforă sunt şi ele diferite.

Referinţe bibliografice:

PORZIG, Walter. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. În: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (*PBB*). Bd. 58, 1934.

PORZIG, W. *Das Wunder der Sprache*. Bern, 1950.

PORZIG, W. *Das Wunder der Sprache*. *2 Aufl*. Bern, 1957.

POTTIER, B. Vers une sémantique moderne. În: *Traveaux de linguistique et de literature*. Tomul II, partea 1. Strasbourg, 1964.

BDD-A31871 © 2021 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:12 UTC)